

Szónoki gyakorlat a magyar vitézségről a leuveni egyetemen

A debreceni retorikatörténeti műhelyben számos olyan kora újkori szónoklatot számba vettek már, amelyek a törökellenes magyar küzdelmek köréből merítették a tárgyukat, de nem a politikus-diplomata elit törekvéseihez kapcsolódtak, hanem propagandisztikus és erkölcsnemesítő céljuk mellett mindenekelőtt retorikai tétjük volt, a fiatalság retorikai nevelését, a tanult szerkesztési tudnivalók alkalmazásának és a közönség előtti előadásnak a begyakoroltatását célozták. Az ilyen tárgyú szónoki gyakorlatok több szövegét Imre Mihály tárta fel,¹ majd Bitskey István összegezte jelentőségüket a magyarsággép, a magyar nemzetkarakterológia formálásában.² A törökellenes küzdelmekre serkentés tematikájának felhasználása a protestáns iskolák retorikatanításában egészen Melanchthonig nyúlik vissza, és Joachim Camerarius meg Matthaeus Dresser sikeres retorikai tankönyveiben is megfigyelhető. Johann Scholl tankönyvében egy a török ellen segítséget kérő valódi diplomáciai szónoklat formálódott át iskolai gyakorlószöveggé.³ Melchior Junius retorikai *dilatatio*t tárgyaló előírásai között is megjelentek ilyen tárgyú példák, így itt már az egri nők hősiessége is feltűnt mint a *gradatio* szemléltetője. (Ez egyszer engedélyezünk magunknak annyi személyességet, hogy jelezzük: a debreceni irodalomtörténészek egyikének érdeklődését bizonyára még erősebben kapcsolják magukhoz azok a szöveghelyek, amelyek szülővárosát, Egert sem hagyják említetlenül.) A strassburgi akadémia azonban nem annyira a praeceptumirodalom tankönyveibe foglalt rövid szemelvényekben, hanem az önálló kötetbe rendezett szónoki gyakorlatok szövegeiben adott példákat a törökellenes küzdelmek bemutatására és a hazáját hősiessen védelmező magyarság dicsőítésére.⁴ A harcos magyar nemzetet ábrázoló toposzokból és tematikai panelekből rövidesen olyan nemzetkarakterológiai szintézisek lettek, amelyek alkalmassá váltak arra, hogy az európai nemzeteket bemutató és közöttük az elsőséget megítélni szándékozó, retorikai gyakorlatot célú *consultatio*-irodalomba illeszkedő darabokként foglaljanak helyet, például Thomas Lansius jól ismert, 1613. évi tübingeni gyűjteményében (*Consultatio de principatu inter provincias Europae*).⁵

¹ IMRE Mihály, *A török–magyar küzdelmek a XVI–XVII. századi nyugat-európai retorikai irodalomban*, in *In honorem Tamás Attila*, szerk. GÖRÖMBEI András, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000, 30–42.

² BITSKEY István, *Militia és littera (A magyarsággép változatai a kora újkori Európában)*, in *Uő, Mars és Pallas között: Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarszági irodalomban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006 (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 37), 141–156.

³ KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsültre kibaladott ékes és mesterséges szőlás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 87–91.

⁴ ECKHARDT Sándor, *Magyar szónokképzés a XVI. századi Strasszburghban*, Bp., MTA, 1944.

⁵ TURÓCZI-TROSTLER József, *A magyar irodalom európaizálódása (1946)*, in *Uő, Magyar irodalom – világ-irodalom: Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1961, II, 5–63, 53–54; BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Akadémiai, 1971 (Irodalomtörténeti Füzetek, 72), 17; TARNAI Andor, *A consultatio Magyarországon: A politikai nevelés irodalmi formáinak és stílusának történetéhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1986, 637–656, 637–638. Általam használt kiadása: Thomas LANSIUS, *Consultatio de principatu inter provincias Europae*, Amstelodami, Janssonius, 1636.

A körmöcbányai Johann Hellenbach 1656-ban Wittenbergben jelentetett meg Magyarországot dicsőítő szónoklatot – lehetséges, hogy egyik felét egy *disputatio in utramque partem* gyakorlatnak –, amelynek szövege a közelmúltban magyar fordításban is megjelent.⁶

Jóval kevesebbet tudunk a katolikus európai egyetemek hasonló szónoki gyakorlatairól és a törökellenes harcokban való részvétel magyarságképet formáló hatásáról ezek szövegeiben. A jelen közlemény egyetlen leuveni példával szemlélteti a vizsgálatok kiterjesztésének lehetőségeit.

A luxemburgi hercegségben született Nicolaus Vernulaeus (Nicolas de Vernulz, 1583–1649) Trierben és Kölnben folytatta tanulmányait. 1608-tól kezdve működött Leuvenben, és alapvető hatást tett a század első felének ottani retorikai kultúrájára. Előbb a Collegium Porcense retorikatanára volt, majd 1611-től az egyetem nyilvános retorika-professzora. 1618-ban teológiai licenciátust szerzett, professziója azonban továbbra sem változott: a bölcsészeti fakultáson oktatta tovább a retorikai stúdiumokat, emellett az 1619-ben felállított Collegium Luxemburgense első vezetőjeként is működött élete végéig. Három ízben választották meg az egyetem rektorává (1632, 1644, 1645). 1646-ban Erycius Puteanus (1574–1646) utóda lett a Collegium Trilingue latinkatedráján, e tisztségben fejezte be termékeny életét. Munkássága 64 különféle mű legalább 137 kiadását öleli fel.

Leginkább 14 neolatin drámája biztosítja máig tartó ismertségét, amelyekkel a leuveni drámairodalom második nagy fénykorát teremtette meg. A korábbi sikerek a 16. század első négy évtizedéhez kötődtek, amikor Martin Dorpius kezdeményezései nyomán Plautus-előadásokra és Dorpius saját darabjainak bemutatóira is sor került. A második fénykort egyértelműen Vernulaeus munkásságához kapcsolja a kutatás, amely a diákok által színpadra is állított drámák konfliktusának eszmetörténeti és nyelvezetének stilisztikai kérdéseivel egyaránt foglalkozik, a szerző drámaírói munkásságát pedig a „katolikus humanizmus” terminussal összegzi.⁷ Emellett Vernulaeus nagyszámú panegirikus, történeti, filozófia és politikai műnek is a szerzője, így például a leuveni egyetem történetéről íródott első szintézis is az ő nevéhez fűződik.⁸ Retorika-professzori működése pedig természetessé teszi, hogy munkáinak legnagyobb része szónoklat vagy szónoki gyakorlat, gyakran diákjai előadására szánt szónoklatfüzér (*consultatio*). Egyedi szónoklataiból gyűjteményes kötetek is megjelentek (*Elogia oratoria*, *Dissertationes politicae*). Legsikeresebb munkája a Porcense kollégium diákjainak az ő vezetésével írott és általa összeállított szónoklatgyűjteménye, a három beszédnem szerint csoportosított *Rhetorum collegii Porcensis orationes*, amely 23 kiadást ért meg, egészen 1721-ig újramomták.

A közelmúltban részletes vizsgálatnak vetették alá Vernulaeus retorikai *consultatió*inak egyikét, a *Dissertatio oratoria de peregrinatione* címűt (első önálló kiadása: 1624, később többször megjelent a szerző gyűjteményes köteteibe tagozva is). A munka azzal ébresztett maga iránt kutatói fi yelmet, hogy Vernulaeus egy tizenhat pontból álló *Leges peregrinationis* is csatolt hozzá, amelyet

⁶ Johannes de HELLENBACH CREMNICIENSIS, *Oratio pro Hungaria*, Wittenberg, Oelschlegelianus, 1656; Johann von HELLENBACH *Szónoklata Magyarországg dicsőítésére (Oratio pro Hungaria, 1656)*, ford. TÓTH Szilvia, in *Retorikák a reformáció korából*, vál., kiad., bev., jegyz., tan., szerk. IMRE Mihály, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000 (Csokonai Universitas Könyvtár: Források – Régi Kortársaink, 5), 455–465.

⁷ Louis A. SCHUSTER, *The History of the Louvain Theatre*, in *Acta conventus neo-Latini Lovaniensis: Proceedings of the First International Congress of Neo-Latin Studies, Louvain, 23–28 August 1971*, ed. by Jozef IJSEWIJN, Eckhard KESSLER, Leuven–München, Leuven University Press etc., 1973 (Humanistische Bibliothek, I: Abhandlungen, 20), 589–593.

⁸ Politikaelméleti munkásságának fogadtatása az osztrák jezsuita rendtartományban: TARNAI, *i. m.*, 647–648.

Lípius híres utazáselméleti írása – a Philippe de Lanoy-hoz 1578-ban írott, elsőként 1586-ban kinyomtatott levél⁹ – nyomán szerkesztett a tanulmányútra induló fiataloknak szóló intelmekből. Ez a rövid szerkesztmény azonban csupán függeléke a műnek, amelynek főrészében, négy szónoklatban négy európai ország – Itália, Hispania, Gallia és Germania – kiválóságát igyekeznek bebizonyítani a szónokok, mindegyikük a maga országának és népének rendkívüli értékei mellett érvelve.¹⁰

Az alábbiakban egy hasonló szónoki gyakorlatot, *consultatió*t ismertetek, amelyről azonban – és ebben osztozik Vernulaeus életművének túlnyomó többségével – még nem készült modern szakirodalmi feldolgozás. Nem beszélhetünk persze súlyos mulasztásról, hiszen a retorikai oktatás mindennapjaihoz tartozó gyakorlószövegek olyan bőségben íródtak és jelentek meg a 16–17. században, hogy a modern retorikatörténeti kutatás természetesen nem foglalkozhat egyenként mindegyikkel. A magyarországi kutatásnak viszont legalább azt regisztrálnia kell, hogy Vernulaeus szóban forgó *consultatiója* témájánál fogva az Apponyi Hungarica körébe tartozó (külföldön, idegen nyelven megjelent, de magyarországi vonatkozású, tehát a szakmai zsargon szerint RMK IV-es) alkotás, amely ez ideig teljesen ismeretlen maradt nálunk. Nem tud róla az Apponyi-katalógus (a nemrég megjelent pótkötet sem), de még annak a könyvtárnak, a wolfenbütteli Herzog August Bibliotheknak a számos új felfedezést tartalmazó Hungarica-katalógusa sem,¹¹ ahol az eredeti példány kézbevitelére módomban nyílt. Nem említette egyetlen hazai feldolgozás sem, pedig egykorú tematikai rokonai már ébresztettek szakmai figyelmet, és az azok tanulmányozása során megfogalmazott tanulságok erre az újonnan felbukkant kötetre is kiterjeszthetők.

Vernulaeus műve az európai nemzetek között a hadi dicsőség tekintetében felállítható rangsort mérlegelő szónoki gyakorlat, amelyet 1622 augusztusában rendeztek Leuvenben, „in publica Artium Schola spectante et audiente Academia”. Első kiadása 1623-ban jelent meg,¹² majd ennek szövege is bekerült a szerző szónoki gyűjteményeinek egyik-másik kiadásába. A hét szónoklat közül négy ugyanazt a négy nemzetet dicsőíti, amelyekről az imént említett, valamivel későbbi szónoki gyakorlatok is szólnak, ám itt további három nemzet, a lengyel, a belga és a magyar méltatására is sor kerül.

A munka ajánlása Ambrosius Spinola tábornoknak, IV. Fülöp spanyol király tanácsosának, palotamesterének, a flandriai katonaság főparancsnokának szól. Ambrogio (Ambrosio) Spinola (1569–1630) genovai arisztokrata családból származott, 1602-ben lépett spanyol szolgálatba, saját költségén toborzott seregével Flandriába vonult, és Oostende 1604. évi bevételével tüntette ki magát. 1605-ben jutalmul az aranygyapjas rend lovagjává tették és flandriai főparancsnokká nevezték ki. Számos sikeres csatát vívott Flandriában, majd a harmincéves háború kitörését követően Pfalzba is hadjáratot vezetett. Legjelentősebb katonai sikere Breda bevétele volt (1625), így lett belőle a tíz évvel később a város átadásáról festett Velázquez-kép egyik főalakja. Élete végén a mantovai örökösödési háború spanyol hadmozdulatait irányította. Vernulaeus ajánlása akként situálja a szónoki gyakorlat megrendezését, hogy Spinola táborában hét vitéz jelenik meg, hogy

⁹ KOVÁCS Sándor Iván, *Justus Lípius és a magyar késő-renaisszánsz utazási irodalom*, in Uő, *Pannóniából Európába: Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, Bp., Gondolat, 1975, 72–79.

¹⁰ Joost DEPUYDT, *The List of Leges peregrinationis by Nicolaus Vernulaeus (1583–1649)*, Lias, 1992, 21–33.

¹¹ S. Katalin NÉMETH, *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel – Magyar és magyar vonatkozású nyomtatványok 1480–1720: A wolfenbütteli Herzog August Könyvtár katalógusa*, I–III, München etc., Saur, 1993.

¹² Nicolaus VERNULAEUS, *Certamen oratorium de militari gloria inter septem milites Hispanum, Germanum, Francum, Italum, Polonum, Belgam, Hungarum. Stylo publici eloquentiae professoris Lovanii, Coloniae*, Butgenius, 1623.

magukat ítélete alá bocsássák, nemes vérük csakis a katonai dicsőséget kívánja. Az általuk megjelenített hét nemzet közül ötnek a katonái csakugyan jelen vannak Spinola parancsnoksága alatt, és bár lengyelek és magyarok jelenleg nincsenek a vezér katonái között, ők is dicső hírnevű katonai vitézsége alá kívánkoznak.

Az előszó (*Ad lectorem*) ugyancsak militáris képekkel veszi kezdetét: Vernulaeus *certamenre* hívja az olvasót, de nem küzdeni, hanem megtekinteni a küzdelmet. Hét tanítványa közül senki sem lesz a vita győztese, nem volt ugyanis céljuk egyetlen nemzet érdemeit sem kisebbiteni, sőt inkább növelni; a műfaj nem vituperáció, hanem laudáció. Az olvasó természetesen eldöntheti önmaga számára a vitát, ha akarja. A megszólalókon kívül más hős nemzetek is vannak Európában (ilyenek a britek, a csehek, a burgundok, a szabaudok, a lotharingiaiak), „sed qui aut septem his nationibus adiungantur, aut sane certare de gloria cum iis non possint.” A nemes tárgy már önmagában tetszést kelt „materiae dignitate”. És azt sem szabad elfelejteni, hogy a katonai dicsőségről vetélkedők a műveltség értékeit is felmutatják, magáról Pallasról véve a példát, aki „laeva librum, dextra hastam teneat”. A nyomtatvány a hét megmérkőző „eloquentiae candidati” nevét is közli, innét tudható, hogy Magyarországot Georgius Schryuerius Thenensis (a brabanti Tienenből, francia nevén Tirlémont-ból származó diák) képviselte a vitában. Szövege ugyanúgy többes szám első személyben fogalmazva beszél a dicsőített nemzetéről, mint a kötet többi szónoklata.

A magyarok katonai dicsőségét magasztaló beszéd a hetedik, az utolsó a sorban (65–73). A gondolatmenetét indító toposz szerint Magyarország a kereszténység védőpajzsa (arx, clypeus, murus), amit már több mint kétszáz éve ostromolnak a török fegyverek, de nem tudták „perfringere superareque”. A magyarok így „totius Europae patroni”, akikben mintegy összegződik a megelőző hat szónoklat összes katonai dicsősége. A korábban szót kapott nemzeteket sorra megszólítja a szónok, és egy-egy mondatral érzékelteti, hogy a magyarok nélkül tökéletesen hiábavaló volna minden katonai érdemük. Hiábavaló volna nélkülünk a németek ereje, országukat már régen elnyelte volna a török; hiába a spanyol *prudencia*, már Madridban székelne a Magnus Dominus; hiába a gall *impetus*, a török már feldúlta volna egész Franciaországot; hiába az itáliai *vigor*, a szultánok a római Capitoliumban tartanák diadalmenetüket; hiába a lengyel *insultus*, Krakót janicsárok perzselnék; hiába a belga *generositas in armis*, „iam enim durissimam sub Imperio Turcarum servitutum serviretis”. „Ita vestra etiam omnium confessione per nostras adversus tam immanem hostem mortis vivitis, per bonorum nostrorum iacturam ditescitis, per nostras calamitates incolumes estis; per nostros labores quiescitis, per arma nostra tuti estis” – zárja a bevezetőt a szónok, majd a magyar vitézség történeti példáinak ismertetésébe fog. A magyarok, korábban pannonok, az európai népek villámai és mennykövei voltak, „portenta nationum, terrores saeculorum”. Attila nevének említése még ma is remegést kelt, Németországot, Itáliát, Görögországot, Franciaországot leigáztuk, adóztattuk, fegyverünkkel bírtuk, királyaik fölött *archihexként* uralkodtunk. Az *annales*ekben olvassatok hőseinkről – biztatja a hallgatóságot –, a szerémségi származású Aurelianusról és Probusról, a Szíriába hadjáratot vezető II. Andrásról, I. László lengyelek, rutének, szaracénok fölötti győzelmeiről, Matthias Corvinusról, akinek koporsójára azt írták: „facta Deum ostendunt, fata hominem”. Mátyás ugyanis minden környező népet meghódított, Mahomet és Bajazet szultánok békét kértek tőle. Környezetének nagyszerűségét csak mitologizáló megfeleltetéssel lehet kifejezni: „Ego Ulyssi Emericum Scepuensem, Agamemnoni Stephanum, Aiaci Paulum Cinisium, Diomedei Nicolaum Cyuporem oppono”, maga a király pedig „Hungarorum Achilles fuit”. „Quantum sit Hungarorum robur, unus testari potest Blasius Magaerus”, aki fogai közt a legyőzött törökök testével táncolt. Ősi ellenségünkkel, a törökkel való harc úgy megkeményített bennünket, hogy mindenhová fegyverrel járunk, lovas-

ságunk pedig jobb bármely nemzeténél. A magyarok katonai dicsőségének egyik fényes példája az egri ostrom.

„In Agriae civitatis obsidione Mahometus Bassa deditionem fieri per tubicinem postularet, ererunt in muris feretrum Hungari nostri, quo tacite, magno tamen animo, malle se mortem ac sepulchrum, quam deditionem respondebant. Repulsus est immanissimus hostis, et maior obsessorum visa virtus est, quam furor et armata vis obsidentis.”

Kőszeg dicsősége sem kisebb ennél:

„Parvum admodum, et vix munitum oppidulum est apud nos, quod Gunzium appellamus.”

Jurisich Miklós talán ötven emberrel védte meg ezt a gyenge várat Szolimán szultán ostromától. Egy névtelen magyar vitéz hőstettét is megemlíti a szöveg, aki Jajca ostrománál magával rántotta a mélybe a hódítók jelvényét kitűzni kívánó török ostromlót. Hosszabban időz a szónok a szigeti Zrínyi Miklósnál, aki felékesítette magát ékszereivel, bátorította az övéit, élükön rontott ki az ellenségre, sokat megölt közülük, „tandem sanguinem suum in hostium sanguinem sepelivit”. Zrínyi e cselekedete a magyar nemzeti karakter fontos vonását mutatta meg: „Nulla vi frangi Hungari possunt; si fata urgeant, ultro gaudentes ac gestientes in mortem irruunt et in ipsa morte de fatis triumphant”. Ezt a magyar erőt és állhatatosságot érezte „Scipio ille Belgicus, Buquius”. Ha a magyarokat olykor legyőzik is, mint ennek a hadvezérnek sikerült, „gloriam tamen morientes auferunt, et ignominiam hosti victori relinquunt”. Érezték ezt a lengyelek, akik Báthory Istvánt királyukká választották. Azt a tételmondatot, hogy „Foeminas certe nostras aliarum nationum viris aut pares aut superiores proferrem”, az egri nők bátorságának példái bizonyítják.

„Illam, quae in Agriae obsidione cum marito depugnans, ubi occisum illum animadvertit, non prius, monita tamen ab aliis, sepelire illum voluit, quam arrepto mortui ense Turcas tres, qui in murum enitebantur, contrucidavit. Illam, quae cum matrem grande saxum ad muros ferentem machinae ignitae globo, deiectam vidisset, cohibitis lachrymis saxum arripuit, eoque Turcas duos elisit, plurimos vulneravit. Illas, quae sua fortitudine eo Mahometum adegerunt, ut solvere inglorius obsidionem deberet, cum nullo ipsae sanguine nullis mortibus moverentur. Sed ista mulierum nostrarum fortitudine gloriam obtinere non contendo. Viri sumus Hungari fortissimi, bellicosissimi, victoriosissimi, qui cum vinci non possimus, superest, ut supremam ac maximam armorum gloriam possideamus.”

A hét szónoklat után V. Károly császár ítélete következik, aki

„dicere solebat ad instruendum iusti exercitus corpus sumendum esse caput ab Italis, brachia et manus ab Hispanis, pectus a Germanis, ventrem et pedes ex reliqua gentium aliarum colluvie. Quod Itali prudentes essent et ingeniosi, Hispani fortes et pugnaces, Germani fideles et constantes, caeteri omnes ad munus aliquod apti et utiles.”

Amint látható, Vernulaeus valóban nem dönti el a katonai elsőség kérdését, nincs tehát a *consultatio* végén egy ítéletet megfogalmazó és azt kimondó, lezáró vélemény önálló szónoklatba öntve, hanem csupán egy *chriát* idéz fel, amely maga is a tökéletes vitéz több nemzet legjobb tulajdonságaiból való összeillesztését tartaná kívánatosnak. Az 1623. évi kiadást egyébként még csak nem is a császár szavai zárják, hanem egy *Quaestiunculae aliquot militares* című rövid összeállítás, amelyben 16 kérdésre egy-egy hasonló *chria* vagy anekdota válaszol. Például arra a kérdésre, hogy mi a háborúhoz legszükségesebb dolog, Gian Giacomo Trivulzio (1440/1441–1518) itáliai hadvezér szavai felelnek: pecuniae, pecuniae, pecuniae.¹³

Térjünk vissza azonban magára a magyar vitézséget dicsőítő szónoklatra. A téma beavatott ismerői jól érzékelhetik már a fenti ismertetésből, hogy a szöveg a tárgykör hasonló műfajú irodalmából ismerős számos topikus elemet mozgat, a benne előadottaknak csak a már eddig feltárt anyagban is szoros szövegszerű megfelelői vannak. Egészen konkrétan: Vernulaeus szónoklatának minden magyar adata, sőt azokon túl számos retorikai megoldása is Thomas Lansius gyűjteményének *Pro Hungaria*-szónoklatából származik. Az átvétel általában nem szó szerinti, de parafrazeáló jellegű, vagyis a pontos eredeti mindig maradéktalanul visszakereshető és felismerhető. A változtatásokat érdemes lenne részleteiben tanulmányozni, így lehetne ugyanis regisztrálni az elokúció imitációs és variációs technikáinak gyakorlati alkalmazását; például azt, ahogyan Kőszeg városának jellemzése átfogalmazódik: „oppidulum tenue, et nulla re nisi hostium ignominia clarum” (Lansius) – „parvum admodum, et vix munitum oppidulum” (Vernulaeus). A szintagmáknál nagyobb szövegegységek szintjén a kiírás nagyjából lineárisan történt, vagyis a történeti tények előadásának sorrendje nem változott lényegesen, legfeljebb elírások tesznek ezt-azt nehezebben felismerhetővé; így Lansiusnál még a helyes Emericus Scepusiensis névalak jelezte Szapolyai Imre szepesi grófot, és kitűnt, hogy Stephanus az ő fivér. Az egri eseményeket Lansius szövegének egyetlen – igaz, terjedelmes – helye összegezte, míg Vernulaeusnál a férfiak és a nők hősiessége a szónoklat két helyére, egymástól elkülönítve épült be. Az a mitologizáló felsorolás, amely Mátyás király főembereit a Tróját megostromló görögökhöz hasonlítja, minden változtatás nélkül került át Vernulaeus beszédébe Lansiustól – igaz, nála sem eredeti ötlet volt, hanem Bonfini sz. végét követte (4,2,93), amint az a margón olvasható korrekt forráshivatkozásából kitűnik. Míg a Lansius-féle szónoklat margóján ugyanis a forrásokat jelző hivatkozások olvashatók, Vernulaeus ezekből már semmit sem vett át kiadványába, így szónoklatának nyersanyagát közvetett úton, Lansius humanista filológusi dokumentációja alapján lehet összeállítani. Innét tudható például, hogy a törököt a mélybe magával rántó, önfeláldozó jajcai várvédő története Bonfinitól való;¹⁴ úgy tűnik, itt Lansius leleménye, hogy a hőst a római Curtiushoz hasonlítja. Figyelemre méltó, milyen sok forrást ismert Lansius az 1530. évi kőszegi várvédők történetéről: a kézenfekvő Paolo Giovio mellett Melchior Soiter és Hieronymus Megiser történeti műveire is hivatkozik. A hős egri várvédő nők exemplumait pedig Thuanus (Jacques Auguste de Thou, 1553–1617) kortörténeti művének 10. könyvéből merítette, és ugyanonét, a 39. könyvből való Zrínyi kirohanásának elbeszélése is. Úgy látszik, a francia születésű Buquoi (Charles Bonaventure de

¹³ E szólást gyakrabban tulajdonítják Montecuccolinak, Vernulaeus függelékének hivatkozása azonban Trivulzióra mutat. A szólás eredetének mérlegelése és helye a magyar hagyományban: TÓTH Béla, *Szájírul szájra: A magyarság szálló ígű*, Bp., Athenaeum, 1901, 40–41.

¹⁴ Korábban az a megállapítás fogalmazódott meg, hogy Lansius „itt a Nándorfehérvárhoz és Dugovics Tituszhoz kötődő történetet Jajca várába helyezi”; IMRE, *A török–magyar küzdelmek...*, i. m., 38. Nem erről van szó, hanem arról, hogy maga Bonfini előbb Nándorfehérvár (3,8,85), majd Jajca ostrománál is (3,10,342) elbeszél egy-egy hasonló történetet, mindkétszer a várvédő hős megnevezése nélkül, Lansius pedig az utóbbi Bonfini-helyre hivatkozik.

Longueval, Comte de Bucquoy, 1571–1621) említése Vernulaeus egyedüli kiegészítése Lansius szövegéhez képest. Buquoi a lansiusi *consultatio* idején még csak a németalföldi harcokban tüntette ki magát, 1618-ban nevezték ki tábornokká. Vernulaeus érdeklődését részben korábbi flandriai hadi sikereinek és ismertségének, részben pedig az épp csak kitört harmincéves háború friss hadi szenzációjának köszönhetette: Bethlen Gábor és szövetségesei elleni sikeres hadműveleteinek, majd váratlan harctéri halálának Érsekújvárnál.

Meg kell mondani, hogy a legmagasabb szövetségsszerveződési szinten eltér Lansius és Vernulaeus szónoklatának alapszerkezete. A lansiusi beszéd a termékeny Magyarország toposzaival kezdődik, a műveltség, majd a vitézség történeti példáival folytatódik, majd az utóbbiakból jut el az egész kereszténységet védelmező védőbástya toposzainak kifejtéséig. Vernulaeus nem az ország egészét, hanem csakis katonai kiválóságát kívánta magasztalni, így a termékenység toposzait és a műveltség exemplumait elhagyta, a védőbástya-gondolatot pedig a szónoklat élére tette át. Ám az ezzel az áthelyezéssel létrehozott makroszerkezeten belül szinte semmi egyébben nem mutatkozott önállóan. A beszéd élén álló és ott igen hatásosan érvényesülő, az előző hat szónoklat központi gondolataiból kiindulni látszó alapfogalmak a többi európai nemzet a magyarokéi nélkül hasznavehetetlen erényeiről például ugyancsak Lansiustól származnak: ő beszél a germán *fortitudóról*, az itáliai *vigorról*, a gall *impetusról*, a hispán *circumspectióról* és a szarmata *insultusról* hasonló értelemben, amit Vernulaeus csakis a belga *generositással* egészített ki, elhagyva ugyanakkor a brit *vehementiát*.

A Lansius-féle gyűjtemény szónoklata és Hellenbach 17. század közepi wittenbergi beszéde között már sikerült kimutatni a szoros szövegkapcsolatot: a védőbástya- és a *fertilitas*-toposzok éppúgy, mint a jajcai hős és a két egri nő exemplumai bizonyosan Lansiustól kerültek a körműcbányai fiatalember írásába.¹⁵ Most hasonló kapcsolatot sikerült igazolnunk Lansius és Vernulaeus szövege között,¹⁶ vagyis tovább erősödött az a régi gyanú, hogy az évtizedeken át számos kiadásban újra megjelentetett tübingeni *Consultatio* hosszabb időre meghatározta a magyarsággal kapcsolatos tények és megítélések érvkészetét.

További vizsgálatok sora volna szükséges annak adatolásához, hogy Lansiuson kívül milyen egyéb források állottak még rendelkezésre, és hogy azok között van-e olyan, amely a Lansiuséhoz hasonló mértékben befolyásolta volna a magyar nemzet múltjával és hivatásával kapcsolatos narrációk rendszereit. Csak a hős egri asszonyok exemplumainál maradvá: a szoros forráskutatás nyilvánvalóan megelégedhetik a Thuanus–Lansius–Vernulaeus és Thuanus–Lansius–Hellenbach dokumentált szövegkapcsolattal. A tágabb tárgytörténeti kontextushoz azonban nyilvánvalóan hozzátartozik az is, hogy az egyik egri nő exemplumát Prágai Andrásnak a Guevara-féle fejedelmi tükör fordításához készített, Rákóczi Györgynek címzett ajánlásában is olvashatjuk, mégpedig Ascanius Centoriusra való hivatkozással, ahol az csakugyan megtalálható, ám az is jól látható, hogy a magyar fordítás nem az olasz szövegből készült.¹⁷ És csakugyan, az exemplum

¹⁵ IMRE, *A török–magyar küzdelmek...*, i. m., 39. Külön nyomatékkal fiyeltmettet a mindkét műben olvasható egri exemplumok variált ismétlésére, amely „elmaradhatatlan kelléke lett az antiturcica irodalomnak”, majd felveti a toposzt említő szövegek proponált „rendszeres összegyűjtését”-nek hasznát: BITSKEY István, „Vitézeket írja krónikájába” (*Eger diadala az irodalomban*), in Uő, *Mars és Pallas között...*, i. m., 75–86, 84–85.

¹⁶ Ugyanakkor a Vernulaeus és Hellenbach közötti közvetlen kapcsolat kizárható: tartalmi megfeleléseiket közös forrásukra, Lansiusra lehet visszavezetni, a megfogalmazások szövetségsszerű egyezése viszont nem mutatható ki olyan módon, mint Lansius és Vernulaeus illetve Lansius és Hellenbach között.

¹⁷ „Mikor Mehmet Budai Bassa Egret ostromlotta Anno Domini, 1552. azt írja *Ascanius Centorius lib. 5. belli Transylh*. Hogy egy menyecske az anyjával egygüt az bástyán forgolodván Vra körül, ki mikor el talált

magyar nyelvű előadása után az utolsó mondathoz mintaként szolgáló szöveget latin eredetiben is idézi Prágai:

„Arrepto mariti gladio, trium Turcarum morte marito parentavit, maritumque humeris ablatum terrae mandavit”.¹⁸

Ennek a mondatnak az egyezése valószínűvé teszi, hogy a szerencsi prédikátor nem közvetlenül Ascanio Centorio degli Hortensii szövegét fordította, hanem mind történetét, mind az eredetire utaló forráshivatkozását ugyanabból a Lycosthenes–Zwinger-féle *Theatrum vitae humanae*-ből vehette át,¹⁹ amelynek Prágai általi használatát az ajánlás több más exempluma kapcsán korábban már bizonyítottam.²⁰ És ezzel minden hasonló exemplum végállomásához, az enciklopédikus toposz- és exemplumtárakhoz érkeztünk, amelyek a 16–17. század fordulójára már arra is kellőképpen fel voltak készítve, hogy a matériára éhes szónokok és szónokjelöltek számára ipari mennyiségben ontsák – egybek között – a magyar vitézség és hősiesség példáit is.

Különben ezek arra is alkalmasak, hogy Vernulacus szónoklatának helyét most a segítségükkel határozzuk meg: tartalmának igényessége nem mérhető a Lansius-szerkesztmény filológus akribiával dokumentált tudós humanista ismeretanyagához, hanem sokkal felületesebb annál, ugyanakkor kétségtelenül még abba a humanista írásmódba tartozik, amely az elődök munkáinak kijegyzetelésével, felbontásával, átalakításával alkot, nem pedig a már elemi részekre széttrancsított nyersanyagtörmelékek mutatóinak kiaknázásával, heterogén anyag szervesen, laza össze-szerkesztésével. A barokk invenció jellegzetességei még csak alakulóban vannak.

---

vólna esni, mond az anyja az menyecske: Ier leányom temessüc el az Vradot; kinec mond az menyecske; nincs most ideje az temetésnek, hanem Vránac fegyverét ragadván Vra halálát három Töröknek megh ölésével torolta meg.” PRÁGAI András, *Ajánlólevél és Előszó a Fejedelmeknek serkentő órájához*, in *Régi magyar költők tára, XVII. század*, 8, Bethlen Gábor korának költészete, kiad. KOMLOVSZKI Tibor, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1976, 469–498, 477. „Imperoche in questi assalti interuenero di segnalati effetti, e degni certamente d’essere in ogni Libro celebrati, de quai il primo fu, che stando la madre, la figlia, & il genero a combattere soura de’ muri, fu ammazzato a sua figlia il marito appresso, a cui dicendo la madre che l’andasse a sotterare, allaquale ella rispose, che all’hora non era tempo di fare essequie, ne pompe funerali, ma si ben di farne crudelissima uendetta, e prendendo la sua spada, e la sua rotella in mano, si pose al luogo del morto marito, oue fece cose incredibili, ne si parti di quel luogo giamai, sino che non hebbe con la morte di tre Turchi uendicato quella di suo marito, il che fatto recandosi il marito in braccio, lo portò alla chiesa, oue gli fece dare quell’honorata sepoltura che se gli conueniu.” Ascanio CENTORIO DEGLI HORTENSII, *Commentarii della guerra in Transylvania*, az 1566. évi velencei kiadás reprintjét kiad. GÁLDI László, Bp., Athenaeum, 1940, 223.

¹⁸ PRÁGAI, *i. m.*, 477–478.

¹⁹ „Memoria dignum est iuenculae facinus. Ea cum matre marito pugnanti assistebat. Interemto illo, hortabatur mater filiam ad sepeliendum maritum. Tum filia: Exequiae alterius erunt temporis, inquit, et arrepto mariti scuto et gladio, trium Turcarum morte marito parentavit, eundemque mox in humeros sublatum terrae mandavit.” Conrad LYCOSTHENES, Theodor ZWINGER, *Theatrum vitae humanae*, Basileae, Henricpetrus, 1604, 2079.

²⁰ KECSKEMÉTI Gábor, *Alapítók (A trójai menekülés motívumainak hazai ismeretéhez)*, in *Septuagesimo anno humanissime peracto: Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára*, szerk. HORVÁTH Zita, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2004 (Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica, tom. IX, fasc. 4), 101–118.